

О. В. Шманько

ВИВЧЕННЯ Б.О.ТИМОЩУКОМ СТАРОЖИТНОСТЕЙ КУЛЬТУРИ КАРПАТСЬКИХ КУРГАНІВ НА БУКОВИНІ

В статті поданий аналіз значення робіт Б.О. Тимощука для дослідження пам'яток I половини I тисячоліття н. е. на Буковині.

Ключові слова: культура карпатських курганів, Б.О.Тимощук, Буковина, поселення.

Наукові здобутки та творча спадщина Бориса Онисимовича Тимощука заслужено високо оцінені не тільки серед вітчизняних науковців, але і всіх дослідників слов'янських старожитностей. Тільки на території Чернівецької області, де археолог протягом понад 40 років проводив вивчення археологічних старожитностей, ним було виявлено і обстежено понад 1,5 тис. пам'яток археології. На значній їх частині були проведені розкопки, з більшості зібраний та описаний підйомний матеріал, зроблена графічна та фотофіксація. Основна робота вченого була зконцентрована на вивченні проблем розвитку території краю в ранньослов'янський та давньоруський періоди. Саме ним були виявлені місця існування літописних пунктів Василева, Кучелмина, Онута, визначено локалізацію Черна — історичного попередника Чернівців. На поч. 1970-х рр. Б. Тимощук вперше виявив та правильно інтерпретував пам'яку перехідного від римського часу до ранньослов'янського періоду в Кодині, що неподалік Остриці Герцаївського р-ну Чернівецької області. Крім того, археологом спільно з І.П. Русановою було визначено місце, де знаходився славнозвісний Збруцький ідол на Тернопільщині. Б. Тимощук висвітлює також закономірності та особливості розвитку слов'янської общини в VI—IX ст, розкрив механізми утворення на основі слов'янських центрів перших міст.

Попри визнанні заслуги вченого на ниві слов'яно-руської археології, він не обмежував-

ся дослідженням тільки даного періоду. В історіографії є кілька робіт, які присвячені вивченню Б. Тимощуком старожитностей окремих культур [Войнаровський, 1998, 22—23]. Метою даної роботи є висвітлення діяльності науковця щодо вивчення пам'яток культури карпатських курганів. Частково дану проблематику розглянув в своїй статті В.М. Войнаровський, який в загальних рисах показав здобутки Б.О. Тимощука та І.П. Русанової в дослідженні пам'яток римського часу [Войнаровський, 1998].

У 1951 р. Б.О. Тимощуком були проведені розкопки 5 курганів, що за 4 км на південний схід від смт Глибоки. Дана пам'ятка відкрита ще наприкінці XIX ст. віденським археологом Й. Сомбатті, який в 1893 р. розкопав 2 кургани [Szombathy, 1893]. Б. Тимощук розкопав кургани № II—VI [Тимощук, 1953]. Дослідником було констатовано той факт, що внаслідок сільськогосподарських робіт пам'ятка сильно руйнується. У всіх розкопаних об'єктах об'єктах ним виявлені трупоспалення із поховальним інвентарем. Найбільше керамічних виробів виявлено в кургані № II — 9 посудин, серед них — опуклобок і горщики, гостропрофільовані біконічні миски, амфори. Характерно, що майже всі вироби виготовлені на гончарному колі. Решту курганів виявилися біднішими за поховальним інвентарем [Тимощук, 1951, с. 3—7]. Кераміка з поховань була поділена дослідником на 3 групи: а) кружальну кераміку, виготовлену з добре відмудленої глини; б) кружальну кераміку, виготовлену з глини, в якій значні домішки піску; в) ліпну. Дослідник зробив припущення, що спалення покійника відбувалося на стороні, оскільки земля на місці вогнищ мало пропалена [Тимощук, 1951, с. 10]. Також важливим був висновок про те, що

поховання були не одиночними а колективними, «коли кожен курган був місцем поховань членів окремої патріархальної сім'ї» [Тимошук, 1951, с. 10]. Досить сміливим було припущення на основі проведених розкопок щодо етнічної приналежності населення, що залишило дану пам'ятку. Порівнюючи особливості поховання та супроводжуючий інвентар, було зроблено припущення про віднесення культури карпатських курганів до ранньослов'янської [Тимошук, 1951, с. 11]. Дещо пізніше Б. Тимошук погодився із думкою про співвідношення старожитностей культури карпатських курганів з племенами літописних хорватів, не заперечуючи дако-фракійського впливу на них [Тимошук, Винокур, 1961, с. 86]. У 1970 р., в конспекті лекцій «Археологічні пам'ятки Чернівецької області» Б.Тимошук вже однозначно не стверджує про слов'янський характер носіїв культури карпатських курганів, а лише зазначає, що вони «відіграли значну роль у формуванні східного слов'янства» [Тимошук, 1970, с. 28].

Якщо Глибочький могильник був відомим в науковій літературі, то решта пам'яток культури карпатських курганів виявлені лише завдяки багаторічним пошуковим роботам як Б.О. Тимощука, так і інших фахівців.

Досить плідна співпраця щодо вивчення означених пам'яток склалася у Б. Тимощука із Л. Вакуленко у 1960-х рр. Результатом спільних їхніх пошуків стали виявлення близько 15 нових поселень.

Чотири поселення були виявлені в Сторожинецькому р-ні (Михальча, Ропча, Великий Кучурів I, II). Крім зібраного підйомного матеріалу, на поселенні в Михальчі проведено зачистку печі наземного будинку, а також розкопана господарська яма [Тимошук, Вакуленко, 1971, с. 209].

В господарській ямі глибиною до 1 м і діаметром дна до 1,2 м в заповненні знайдені велика кількість фрагментів кераміки, переважно ліпної (горшки з відігнутими вінчиками, неорнаментованими товстими стінками). Гончарна кераміка представлена сіролощеними мисками і чашами на високій ніжці. Також в ямі виявлений остеологічний матеріал, керамічні шлаки, скляна бусина фіолетового кольору.

Біля розчищеної печі (розмірами 70 × 90 см) виявлено численний керамічний матеріал, пряслице, зроблене із стінки горщика, кістки тварин, ікло дикого кабана.

Близько 10 поселень в цей час зафіксовані дослідниками в Глибочькому р-ні. Серед них — Дубівка (суч. Опришени) (уроч. Станіште); Тернавка (уроч. Хань) (суч. Герцаївський р-н); Черепківці (біля церкви), Кут Баїнськ, Михайлівка (уроч. Лан, Кадуб), Новий Вовчинець (уроч. Селице), Коровія (уроч. Руський Кут) Глибочького р-ну [Тимошук, Вакуленко, 1971, с. 208—210].

Крім розвідувальних робіт під керівництвом Б. Тимощука та Л. Вакуленко проведені

розвідкові розкопки в південній частині Чернівців — Рогатці [Тимошук, Вакуленко, 1972, с. 378—380]. Поселення зафіксоване по обох берегах р. Кисся, де на виораному полі виділялися плями від наземних жител. У закладених розвідкових розкопах було розкопано частину житла та три господарські ями. В межах залишків житлової споруди було розчищено вогнище розмірами 0,75 × 0,80 м. В господарській ямі № 1 крім уламків кераміки та плит пісковика знайдено 63 глиняних грузила без ознак спрацьованості (16 пірамідальної, решту — конусоподібної або майже конусоподібної форми) [Тимошук, Вакуленко, 1972, с. 380]. В інших двох ямах знайдені керамічний та остеологічний матеріал.

Як зазначили археологи в підсумках своїх досліджень, виявлення та дослідження нових пам'яток культури карпатських курганів дозволило не тільки дізнатися більше про житлобудівництво та господарську діяльність її носіїв, але і розширити район розповсюдження її старожитностей.

Після переходу Б.О. Тимощука на роботу до Чернівецького державного університету робота по дослідженню старожитностей ще більше активізується, оскільки до розвідок стали залучатися студенти історичного факультету. Особлива значна робота була проведена в Чернівцях. Так, в 1973 р. експедицією університету було розкопане житло культури карпатських курганів на Верхній Калічанці [Тимошук, 1976, с. 109], а протягом 1971—1976 рр. цією ж експедицією досліджено 20 жител згаданої культури і культури празького типу на Горечі, що в обласному центрі [Тимошук 1976, с. 149—150, 20, с. 109]. Крім того, були виявлені поселення даного періоду в кінці вул. Руської (Гореча I), на садибах по вул. Нечая та Рощі (лівий берег р. Клокучки) [Тимошук, 1976, с. 109].

В кін. 1960-х рр. в Чернівецькій області за ініціативи Товариства охорони пам'яток історії і культури було розпочато роботу по складанню карти археологічних пам'яток області, оскільки постала реальна загроза їх руйнування внаслідок проведення щорічних сільськогосподарських та інших робіт. Станом на зазначений період була зібрана інформація стосовно майже 1 тис. пам'яток, основна частина з яких була виявлена Б. Тимощуком. Своєрідним підсумком його роботи став вихід у 1984 р. у світ «Довідника з археології України: Хмельницька, Чернівецька та Закарпатська області» [Винокур, 1984], де археологом була надана інформація про відомі на той час археологічні пам'ятки Буковини. Значна увага була приділена в «Довіднику» і старожитностям культури карпатських курганів. Зокрема, тільки на території м. Чернівців було зафіксовано 6 поселень, у Вижицькому р-ні — 7, Глибочькому (сучасні Глибочький і Герцаївський) — 40, Кіцманському — 8, Сторожинецькому — 9 [Тимошук, 1984, с. 109—169].

В своїй роботі, що підсумовувала дослідження пам'яток римського часу на Буковині, Б. Тимошук констатує про наявність на території краю більше 100 поселень цієї культури [Тимошук, 1984].

Значною є заслуга Б.О. Тимошука по виявленню археологічних пам'яток, які заповнюють в хронологічному відношенні розрив, що існував між пам'ятками римського часу та ранньослов'янськими культурами. В межиріччі Пруту та Сірету ним було виявлено кілька пам'яток, в керамічних комплексах яких поєднувалися риси, які були характерними для празько-корчакської слов'янської культури і водночас ще зберігалися характерні для культури карпатських курганів форми посуду. Найвідомішим з таких поселень є Кодин, що знаходиться на південь від м. Чернівці. Розуміючи важливість виявлених матеріалів, для дослідження даної пам'ятки була запрошена І.П. Русанова — відомий фахівець з ранньослов'янської проблематики. Результатом досліджень стала спільна монографія, в якій висвітлений процес еволюції даних старожитностей в середині I тис. н. е. [Русанова, Тимошук, 1984]. Окрім згаданого поселення, Б.О. Тимошуком було вивчено керамічний матеріал кількох слов'янських поселень ранньої фази, в якому значний відсоток форм становить посуд, характерний для попереднього періоду (Кут Баїнськ, Глибока, Рогізна, Гореча та ін). Було доведено, що еволюція від культур римського часу до ранньослов'янських відбулася не раптово, а стала поступовим еволюційним процесом [Тимошук, 1976, с. 9—49].

Таким чином, внесок Б.О. Тимошука у дослідженні старожитностей культури карпатських курганів дуже значний. Завдяки його багаторічним розвідковим роботам на території Чернівецької області було виявлено понад 60 означених пам'яток, кілька десятків поселень було виявлено спільно з археологами інших установ. Крім зібраного на пам'ятках численного підйомного матеріалу, на кількох з них проведені розкопачні роботи, завдяки яким більш повно були з'ясовані особливості матеріальної та духовної культури носіїв означеної культури.

Вакуленко Л.В. Пам'ятки підгір'я українських Карпат першої половини I тисячоліття н. е. — К., 1977.
Войнаровський В. Видатні дослідники археології римського часу Північної Буковини Ірина Русанова та Борис Тимошук // *Постаті української археології.* // МДАПВ. — Львів, 1998. — Вип. 7. — С. 63—65.

Масан О. Б.О. Тимошук і дослідження археологічних пам'яток Північної Буковини другої половини I — початку II тис. н. е. // *Населення Прутсько-Дністровського межиріччя та суміжних територій в II половині першого — на початку другого тисячоліть н. е.: Тези доп. та повід. Міжнар. іст.-археол. семінару.* — Чернівці, 1994. — С. 5—7.

Русанова І.П., Тимошук Б.А. Кодын — славянские поселения V—VIII вв. на р. Прут. — М., 1984.

Смішко М.Ю. Карпатські кургани першої половини I тисячоліття нашої ери. — К.: АН УРСР, 1960.

Тимошук Б.О. Глибоцький курганний могильник (звіт про розкопки підкарпатських курганів в басейні р. Серет в 1951 році) // *НА ІА НАН України.* — 1951/21. — Ф. е. № 1538. — 13 с.

Тимошук Б.О. Археологічні розкопки в с. Глибока // *Новий шлях.* — 1951. — 1 липня.

Тимошук Б.О. Розкопки Глибоцького могильника // *РБ.* — 1951. — 7 липня.

Тимошук Б.О., Винокур І.С. Слов'янські пам'ятки Буковини // *Наук. зап. Чернів. ун-ту.* — Чернівці, 1961. — Т. 54. — Серія іст. наук. — Вип. 3. — С. 83—96.

Тимошук Б.О. Археологічні пам'ятки Чернівецької області. — Чернівці, 1970.

Тимошук Б.О., Вакуленко Л.В. Розвідки в Прикарпатті // *АДУ в 1969 р.* — К., 1972. — С. 377—381.

Тимошук Б.О. Зустріч з легендою: Історико-краєзнавчі нариси — Ужгород: Карпати, 1974.

Тимошук Б.О., Михайлина Л.П. Звіт про розкопки поселення 3—7 ст. Гореча 2 в Чернівцях в 1971—1976 рр. // *НА ІА НАН України.* — 1976/135 — Ф. е. — 8190. — 13 с.

Тимошук Б.О. Слов'яни Північної Буковини V—IX ст. — К., 1976.

Тимошук Б.О. Чернівецька область // *Довідник з археології України: Хмельницька, Чернівецька і Закарпатська області.* — К., 1984. — С. 109—171.

Тимошук Б.А. Подкарпатские курганы III—V вв. н. э. // *КСИИМК.* — 1953. — Вип. 52. — С. 54—59.

Тимошук Б.А., Винокур І.С. Пам'ятники епохи полей погребений на Буковині // *КСИА.* — 1962. — Вип. 90. — С. 73—76.

Тимошук Б.А., Вакуленко Л.В. Новые поселения культуры карпатских курганов // *АИУ в 1968 г.* — К., 1971. — Вип. 3. — С. 208—211.

Тимошук Б.А. Черняховская культура и древности культуры карпатских курганов (по материалам Черновицкой обл.) // *Позднейшие судьбы черняховской культуры: Тез. докл. симпозиума.* — Каменец-Под., 1981. — С. 46—48.

Тимошук Б.А. Черняховская культура и древности культуры карпатских курганов // *КСИА.* — 1984. — № 178. — С. 86—91.

Филипчук М. Ірина Русанова та Борис Тимошук — дослідники слов'янорусської доби Прикарпаття і Волині // *МДАПВ / Постаті української археології.* — Львів, 1998. — Вип. 7. — С. 65—68.

Хорошкевич Л.А. Судьба — археология. Исследователи раннего славянства — Ирина Петровна Русанова и Борис Анисимович Тимошук // *Археологічні студії.* — Київ; Чернівці, 2000. — № 1. — С. 4—21.

Szombathy J. Prahistorische Recognoscierungst nach der Bukovina im Jahre 1893 // *Jahrbuch des Bukoviner Landesmuseums. Czernowitz, 1894.* — Zweiter Jahrgang. — P. 11 — 21.

O. V. Shman'ko

STUDY BY B.O.TYMOSHCHUK OF ANCIENT SITES OF THE CARPATHIAN BURIAL MOUND CULTURE IN BUKOVINA

The article reviews works by B.O.Tymoshchuk devoted to researches of ancient sites of the Carpathian burial mound culture in Bukovina.